

dr hab. Elżbieta Zębek prof. UWM

Department of International Public Law, The Faculty of Law and Administration, University of Warmia
and Mazury in Olsztyn, Poland

**Bezpieczeństwo ekologiczne jako podstawowa potrzeba
społeczeństwa wobec współczesnych zagrożeń
środowiska**

Ecological safety as a basic necessity of society against
present threats of environment

STRESZCZENIE

Przedmiot badań: W artykule przedstawiono aspekty bezpieczeństwa ekologicznego w odniesieniu do podstawowych zasobów środowiska, takich jak wody, powietrze i gleby. Bezpieczeństwo ekologiczne jest bardzo ważnym elementem funkcjonowania społeczeństwa i zgodnie z prawem powinno być zagwarantowane przez władze państwowe, jednakże obecnie zasoby środowiska są zagrożone w związku z działalnością człowieka. Dlatego zabezpieczenie zasobów środowiska o odpowiedniej ilości i jakości powinno być przedmiotem szczególnej ochrony prawnej zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym.

Cel badań: wskazanie i analiza zagrożeń oraz regulacji prawnych w zakresie ochrony zasobów środowiska, takich jak wody, powietrze i gleby, jako warunek zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego.

Metody: Artykuł został opracowany na podstawie literatury przedmiotu oraz międzynarodowych i krajowych regulacji prawnych w zakresie ochrony wód, powietrza i gleb.

ABSTRACT

Subject of research: In this article is showed the ecological society aspects in regard to basic environmental resources such as waters, air and soils. The ecological safety is very important element in the functioning of society and according to the law it should be assured by authority in the country. Moreover, presently, these supplies are threatened with human activity. Therefore, in order to assure environmental supplies in suitable quantity and quality governments should subject them to special legal protection on both international and national level.

Purpose of research: The reading and analysis of threats and legal regulations of the environmental resource protection such as waters, air and soils as an ecological safety condition.

Methods: This article was prepared on the basis of subject literature and international and national legal regulations in the range of water, air and soil protection.

Słowa kluczowe: *bezpieczeństwo ekologiczne, zasoby środowiska naturalnego, międzynarodowe i krajowe regulacje prawne*

Keywords: *ecological safety, environmental resources, international and national legal regulations*

Wstęp

Bezpieczeństwo ekologiczne jest podstawową potrzebą społeczeństwa, polega bowiem na zapewnieniu mu zasobów środowiska o odpowiedniej ilości i jakości. W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji bezpieczeństwa ekologicznego. Według J. Ciechanowicz-McLean jest ono zabezpieczeniem przez każde państwo życia i zdrowia swoich obywateli, a także swoich zasobów naturalnych przed szkodami oraz zagrożeniami, których źródłem jest zanieczyszczenie środowiska. Bezpieczeństwo ekologiczne dotyczy zagrożeń dla zrównoważonego rozwoju, zachowania środowiska naturalnego człowieka na poziomie koniecznym do przetrwania i rozwoju ludzkości. Dlatego kluczowym zadaniem jest zapewnienie żywności, wody i energii oraz przeciwdziałanie zakłóceniom w ekosystemie (Ciechanowicz-McLean, 2009, s. 15). D. Pyć bezpieczeństwo ekologiczne określa jako zabezpieczenie odpowiednich zasobów dyspozycyjnych wody, zachowanie rolniczych terenów uprawnych, niezmnieszenie się zasobów leśnych oraz zwiększanie powierzchni obszarów chronionych (Pyć, 2006, s. 63). Zdaniem Z. Hulla bezpieczeństwo ekologiczne jest stanem środowiska przyrodniczego, gdy nie istnieją zagrożenia naruszające równowagę ekosystemów i biosfery (Hull, 2008, s. 28). Kolejni autorzy szerzej definiują to pojęcie i wskazują zależność pomiędzy koncepcją bezpieczeństwa ekologicznego a stosunkami międzynarodowymi. M. Pietras bezpieczeństwo ekologiczne określa jako stan stosunków społecznych, w tym treści form i sposobów organizacji stosunków międzynarodowych, który nie tylko ogranicza i eliminuje zagrożenia ekologiczne, lecz także promuje

pozytywne działania, umożliwiające realizację wartości istotnych dla istnienia i rozwoju narodów i państw (Pietraś, 2000, s. 85). Z kolei zdaniem H. Lisickiej bezpieczeństwo ekologiczne tworzą trzy czynniki: (1) bezpośrednio, negatywne oddziaływanie zmian ekologicznych na zdrowie i życie ludzi; (2) spory, a nawet konflikty pomiędzy państwami w wyniku internacjonalizacji zagrożeń ekologicznych czy rywalizacji o dostęp do zasobów naturalnych; (3) bezpośrednia, pozytywna współpraca, tworząca nowe obszary międzyrządowych i transnarodowych interakcji, więzi pomiędzy państwami i narodami, w konsekwencji prowadząca do stabilizacji (Lisicka, 2000, s. 34). Niemniej jednak wyżej przywołane definicje związane są z zapewnieniem, zabezpieczeniem i ochroną podstawowych zasobów środowiska, tj. wody, powietrza i gleby, albo stanem, gdy te zasoby nie są zagrożone, a także nawiązują do stosunków międzynarodowych.

Bezpieczeństwo publiczne, w tym ekologiczne, jest wartością konstytucyjną i powinno być zapewnione przez władze w danym kraju. W Polsce potrzebę ochrony zasobów środowiska i zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego swoim obywatelom uwzględniono już w akcie podstawowym, jakim jest Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. (DzU z 1997 r., nr 78, poz. 483, ze zm.). Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5.). Zadanie to powierzono władzom publicznym w art. 74. o następującym brzmieniu: *władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom*. W ten sposób zobligowano władze do konkretnych działań w zakresie ochrony zasobów środowiska w celu zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego (Bar i inni, 2012, s. 213–216), czyli polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne nie tylko współczesnemu, ale również przyszłym pokoleniom (Paczuski, 1999, s. 234–235). Przepis art. 74. ust. 1. Konstytucji nakazuje bowiem władzom publicznym prowadzić politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom, a art. 74. ust. 2. – ochronę środowiska wprost czyni obowiązkiem tych władz (Banaszak, 2012, s. 438). Nałożenie na państwo obowiązków w zakresie ochrony środowiska wiąże się z jednym z podstawowych zadań

współczesnego państwa, jakim jest właśnie ochrona środowiska. Ochrona środowiska jest bowiem jedną z form zagwarantowania bezpieczeństwa ekologicznego. Obowiązek ochrony środowiska obejmuje wszystkie sfery działań władz publicznych (Rakoczy, 2006, s. 245). Zadania środowiskowe podejmowane przez organy administracji publicznej, zarówno rządowej, jak i samorządowej, mają różnicowany charakter. W celu sprawniejszego ich systematyzowania w doktrynie proponuje się ujęcie obowiązków państwa w kilku płaszczyznach. Zadania administracji publicznej w zakresie ochrony środowiska można podzielić na cztery zasadnicze grupy: (1) zadania o charakterze organizatorskim, (2) zadania o charakterze bezpośrednio-wykonawczym, (3) zadania o charakterze zobowiązująco-reglamentacyjnym oraz (4) zadania o charakterze kontrolno-nadzorczym (Górski, 1998, s. 15 i nast.). Jak wynika z powyższego, państwo jest podstawową strukturą odpowiedzialną za ochronę środowiska, będąc jednocześnie ograniczone w działaniu do obszarów swojego terytorium. Z tego względu w zakresie zagadnień środowiskowych istotne znaczenie mają rozwiązania międzynarodowe (Bukowski, 2005, s. 17–18).

Zagrożeniem bezpieczeństwa ekologicznego są współczesne zagrożenia zasobów środowiska wskutek bytowania i działalności człowieka, związanej ze wzrostem uprzemysłowienia, intensyfikacji rolnictwa itp. Dotyczy to przede wszystkim zanieczyszczenia wód, powietrza oraz gleby, a tym samym żywności. Dlatego w celu zapewnienia zasobów środowiska o odpowiedniej ilości i jakości powinny być one poddane szczególnej ochronie prawnej zarówno na poziomie międzynarodowym, unijnym, jak i krajowym. W Polsce cele bezpieczeństwa ekologicznego zostały określone w Polityce ekologicznej państwa i aktach prawnych w zakresie ochrony środowiska. Celem niniejszego artykułu jest wskazanie współczesnych zagrożeń zasobów środowiska, tj. wody, powietrza i gleby, a także międzynarodowych, unijnych i krajowych regulacji prawnych w zakresie ochrony tych zasobów jako warunku zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego. Przedmiotem analizy jest literatura, akty prawne na poziomie międzynarodowym, UE i Polski oraz Polityka ekologiczna państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016.

Zagrożenia zasobów środowiska

Rozwój cywilizacyjny i gospodarczy w znacznym stopniu przyczynia się do zagrożeń zasobów środowiska, tj. wody, powietrza i gleby. W wyniku bytowania i działalności człowieka do powietrza emitowane są pyły i gazy, odprowadzane są ścieki do wód lub gleby oraz wytwarzane odpady, które przyczyniają się do znacznego ich zanieczyszczenia. Głównym źródłem zanieczyszczenia wód są ścieki komunalne, opadowe, przemysłowe oraz ścieki pochodzenia rolniczego (Skrzypski, 1997, s. 32–33). Ścieki bytowe i pochodzenia rolniczego są źródłem fosforu i azotu, które przyczyniają się do zjawiska eutrofizacji wód¹, gdzie ostatecznym skutkiem jest dyskwalifikacja wód i ich całkowita nieprzydatność do celów użytkowych (zob. U. Szymańska, E. Zębek, *Ochrona środowiska naturalnego jako interdyscyplinarna dziedzina wiedzy*, Olsztyn 2014, s. 44–46). Ścieki opadowe, które powstają w wyniku spływów deszczowych i topnienia śniegu, zawierają z kolei wiele substancji szkodliwych, jak: sól stosowana do odmrażania dróg, śmieci uliczne, odpady zwierzęce, metale, np. kadm, ołów; azbest z hamulców samochodowych, guma z opon, węglowodory ze skroplin wydechowych pojazdów mechanicznych, oleje, smary i inne substancje chemiczne (Zakrzewski, 1995, s. 145). Źródłem toksycznych substancji są także wody odciekowe ze składowisk odpadów oraz ścieki przemysłowe, które mogą zawierać metale ciężkie i substancje silnie toksyczne, np. rtęć (Pyłka-Gutowska, 2004, s. 123).

Z kolei głównymi źródłami zanieczyszczeń powietrza są obiekty przemysłowe, transport i komunikacja oraz spalanie odpadów, które emitują tlenki węgla (CO, CO₂), dwutlenek siarki (SO₂), tlenki azotu (NO_x), mieszaniny węglowodorów (HC) oraz pyły. Rezultatem tego są tzw. kwaśne deszcze, które powodują szkody gospodarcze, straty w produkcji rolnej oraz degradację gleb. Zanieczyszczenia powietrza mają charakter globalny, co wynika z ciągłego ruchu jego mas, umożliwiającego rozprzestrzenianie

1 Eutrofizacja to wzbogacanie wody biogenami, w szczególności związkami azotu lub fosforu, powodującymi przyspieszony wzrost glonów oraz wyższych form życia roślinnego, w wyniku którego następują niepożądane zakłócenia biologicznych stosunków w środowisku wodnym oraz pogorszenie jakości tych wód (art. 9. pkt 4. ustawy z 18 lipca 2001 r. – Prawo wodne, tj. DzU z 2015 r., poz. 469. ze zm.).

się zanieczyszczeń na duże obszary. Ponadto do atmosfery emitowane są związki silnie toksyczne, tj. beryl, rtęć, chlorek winylu, azbest, benzen, pierwiastki radioaktywne i związki arsenu, dioksyny i furany, które negatywnie oddziałują nie tylko na zasoby środowiska naturalnego, ale także na ludzi, np. są rakotwórcze (Muszyńska-Kurnik, 2003, s. 12–14).

Podstawowymi źródłami zanieczyszczenia gleby są zaś przemysł, energetyka, motoryzacja, rolnictwo, a także niewłaściwa gospodarka odpadami, zwłaszcza niebezpiecznymi. Szczególnie niebezpieczne są metale ciężkie, tj. cynk, kadm, ołów, miedź, nikiel, i substancje silnie toksyczne pochodzące ze spalania paliw kopalnych i motoryzacji i z nielegalnych składowisk odpadów komunalnych i przemysłowych (Paluch i inni, 2001, s. 157). Substancje te przyczyniają się do silnego zanieczyszczenia gleby często przekraczającego standardy jakości, co negatywnie wpływa na produkcję żywności, a tym samym na zdrowie ludzi (Ciszek, 2010, s. 15–22).

Prawna ochrona zasobów środowiska na poziomie międzynarodowym

Institucja prawna ochrony zasobów środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego funkcjonuje równolegle w ramach trzech płaszczyzn systemów prawa: międzynarodowego, unijnego i prawa polskiego. Bardzo istotną w tej materii jest Konwencja Sztokholmska, która odbyła się w dniach od 5 do 16 czerwca 1972 r. Prace konferencji obejmowały cztery zagadnienia: (1) osiedla ludzkie oraz rozwój przemysłu; (2) racjonalne wykorzystanie i ochrona zasobów naturalnych; (3) zapobieganie kłęskom żywiołowym oraz (4) zatrucie i zanieczyszczenia środowiska człowieka. Wyniki obrad tej konferencji były istotnym postępowaniem w kształtowaniu wspólnego podejścia wszystkich państw do spraw łączących się z ochroną środowiska i bezpieczeństwem ekologicznym. Od 1972 r. zagadnienia te zostały włączone do treści regulacji prawnych kształtujących zasadnicze funkcje państwa. Jako podstawową zasadę prawa międzynarodowego uznano zasadę ochrony środowiska. W Deklaracji Sztokholmskiej zawarto 26 zasad ONZ, które ustanowiły tzw. międzynarodowy kodeks ochrony środowiska. Opracowano także 109 zaleceń, wśród których były także zagadnienia

z zakresu ochrony środowiska, tj. potrzeba wprowadzenia międzynarodowych norm dotyczących ograniczenia hałasu, problem koordynacji w procesach chemizacji produkcji roślinnej, zagadnienie walki z odpadami i sprawy związane z utylizacją ścieków do celów rolniczych oraz problem tworzenia obszarów ochrony ekosystemów. Wymagania międzynarodowego prawa ochrony środowiska wyznaczają więc standardy, które muszą być spełnione przy podejmowaniu wszelkich działań ochronnych w określonym czasie w stosunku do środowiska jako całości lub w odniesieniu do jego poszczególnych elementów w warunkach określonego poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego (Piontek, 2001, s. 22). Wraz z usytuowaniem spraw dotyczących ochrony środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego na poziomie zadań priorytetowych w prawie międzynarodowym pojawiła się konieczność opracowania polityki stanowiącej podbudowę ideologiczną wszystkich podejmowanych w tym celu działań. Została ona włączona do polityki państw członkowskich i stała się jej integralną częścią. Owoce Konferencji Sztokholmskiej było opracowanie i uchwalenie 16 czerwca 1972 r. dokumentu pt. *Deklaracja Konferencji ONZ w sprawie ochrony środowiska* oraz powołanie Programu ochrony środowiska Narodów Zjednoczonych: UNEP (*United Nations Environmental Programm*), którego najważniejszym zadaniem było upowszechnienie zagadnień związanych z ochroną środowiska oraz rozwijanie współpracy międzynarodowej w tym zakresie. Do zadań UNEP należało również inicjowanie i dalsze stymulowanie działalności naukowo-badawczej w sprawach ochrony środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego. Głównymi celami tego programu było m.in.: (a) stworzenie właściwych warunków bytowania człowieka w ramach funkcjonujących systemów ekologicznych; (b) uwzględnienie w procesach planowania i kierowania rozwojem wpływu na środowisko i jego zasoby naturalne do uzyskania lepszych rezultatów w dziedzinach: socjalnej, ekonomicznej i ochrony środowiska; (c) wspieranie pomocy dla krajów rozwijających się ukierunkowanej na rozwiązywanie problemów dotyczących ochrony środowiska oraz (d) tworzenie systemu pomocy finansowej przeznaczonej na edukację, szkolenie, wymianę informacji oraz badania nad poprawą stanu środowiska oraz bezpieczeństwa ekologicznego. Z kolei cele szczegółowe obejmowały m.in.: (a) prowadzenie działalności profilaktycznej, mającej na celu zapobieganie zagrożeniom zdrowia

ludzkiego wywołanym przez skażenie wody, powietrza i żywności oraz polepszanie warunków socjalno-bytowych ludności; (b) lokalizowanie poważnych zagrożeń czystości oceanów i zapobieganie im poprzez kontrolowanie źródeł zanieczyszczeń; (c) działanie mające na celu poprawę jakości wody przeznaczonej na potrzeby ludności i docelowe osiągnięcie takiego stanu, który będzie zgodny z wymaganiami koniecznymi do zdrowia ludzkiego. W Strategii określono także ważne dla bezpieczeństwa ekologicznego obowiązkowe działania dotyczące prawodawstwa ochronnego. W odniesieniu do środowiska Deklaracja Sztokholmska sformułowała, jak już wspomniano, 26 zasad, które stanowiły podstawy do ukształtowania prawa ochrony środowiska (Uchwała Konferencji Sztokholmskiej, 1972, zob. M. Kenig-Witkowska, *Międzynarodowe prawo środowiska*, Warszawa 2009). W świetle tych zasad, ochrona środowiska obejmuje działania zmierzające do zachowania lub przywrócenia równowagi przyrodniczej poprzez: (a) racjonalne zarządzanie i planowanie wykorzystania naturalnych zasobów ziemi, obejmujących powietrze, wodę, glebę, faunę i florę; (b) utrzymanie, przywrócenie lub poprawianie zdolności Ziemi do produkowania i odnawiania zasobów potrzebnych do życia; (c) ochronę dzikich zwierząt; (d) ograniczenie wykorzystania zasobów nieodnawialnych; (e) zapobieganie zanieczyszczeniom mórz; (f) przeciwdziałanie klęskom żywiołowym i zwalczanie ich skutków; (g) edukację w zakresie problemów środowiskowych, sposobów ich rozwiązywania (zob. J. Pokruszyński, *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, Józefów 2007, s. 199–203).

Kolejnym istotnym wydarzeniem w zakresie bezpieczeństwa ekologicznego była Konferencja Narodów Zjednoczonych „Środowisko i rozwój” w Rio de Janeiro w 1992 r., kiedy to głównym przedmiotem obrad była koncepcja zrównoważonego rozwoju. Stała się ona podstawą wszystkich przyjętych na konferencji aktów prawnych i dokumentów. Dokumentami rozwijającymi treść zasady zrównoważonego rozwoju²

2 W prawodawstwie polskim zasada zrównoważonego rozwoju oznacza taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń (art. 3. pkt 50. poś).

i instytucji prawnej bezpieczeństwa ekologicznego są Deklaracja z Rio, Globalny program działań – Agenda 21 i Deklaracja o ochronie lasów. Preambuła deklaracji nawiązywała do Deklaracji Sztokholmskiej i wskazywała na dążenie do tego, aby za pomocą porozumień międzynarodowych zapewnić wprowadzenie *integralności światowego systemu środowiska i rozwoju*. Deklaracja z Rio stwierdza, że jedyną drogą osiągnięcia długotrwałego wzrostu gospodarczego jest łączenie go z ochroną środowiska (Keating, 1994, s. 23). Zgodnie z zasadą czwartym koniecznym warunkiem osiągnięcia zrównoważonego rozwoju jest traktowanie ochrony środowiska jako integralnej części procesów rozwojowych i nierozpatrywanie jej w oderwaniu od tych procesów. W dokumencie tym zostały wymienione także składniki zrównoważonego rozwoju decydujące o bezpieczeństwie ekologicznym. Celem tego dokumentu było powstrzymanie degradacji środowiska naturalnego. Ponadto wskazane zostały także kierunki, w których powinno się zmierzać, aby zapewnić przyszłym pokoleniom spokojne warunki życia na Ziemi, rozumiane jako stan bezpieczeństwa ekologicznego (Kozłowski, 2000, s. 66).

Prawna ochrona zasobów środowiska w Unii Europejskiej

Cele polityki ekologicznej UE zostały głównie zawarte w Traktacie o Unii Europejskiej (TUE) (Traktat z Maastricht) z 7 lutego 1992 r. (DzU z 2004 r., nr 90, poz. 864/30 ze zm.). Z postanowień TUE wynikają podstawowe zasady prowadzenia polityki ochrony środowiska. Wprawdzie nie mają one charakteru norm prawnie wiążących, tworzą jednak ważne wytyczne przy tworzeniu aktów prawnych z omawianej dziedziny. Do tych zasad zaliczamy: (1) zasadę wysokiego poziomu ochrony – dążenie do najskuteczniejszych działań odpowiadających bieżącemu poziomowi wiedzy naukowej i technicznej w celu podwyższenia uśrednionego poziomu ochrony obowiązującego w państwach członkowskich, a nie do jego obniżenia; (2) zasadę ostrożności (przezorności) – odnosi się do wszelkiej działalności, której negatywne oddziaływanie na środowisko nie jest jeszcze w pełni rozpoznane; (3) zasadę działania zapobiegawczego (prewencji) – wskazuje na konieczność zapobiegania negatywnemu oddziaływowaniu

na środowisko, a nie tylko reagowania na już powstałe szkody; (4) zasadę naprawiania szkód u źródła – wymaga, aby szkody wyrządzone w środowisku były likwidowane w pierwszej kolejności tam, gdzie dochodzi do ich powstawania, oraz (5) zasadę „zanieczyszczający płaci” (*polluter pays principle*) – zanieczyszczający ponoszą wszelkie koszty usuwania skutków owej działalności. Zgodnie z art. 2. TUE jednym z celów Unii jest osiągnięcie trwałego i zrównoważonego rozwoju – *sustainable and balanced development*. Nadzędnym celem polityki ekologicznej Unii Europejskiej jest więc, zgodne z zasadą zrównoważonego rozwoju, osiągnięcie wysokiego poziomu ochrony środowiska, które jest gwarantem bezpieczeństwa publicznego (zob. H. Machińska, *Ochrona środowiska (w:) Prawo Unii Europejskiej. Prawo materialne i polityki*, J. Barcz (red.), Warszawa 2005; J. Kielin, *Bezpieczeństwo ekologiczne w ramach realizacji europejskiej i polskiej polityki ochrony środowiska*. „Krytyka Prawa” 2009, nr 9, s. 243–272). Kolejne akty prawne były uzupełnieniami TUE. Traktat amsterdamski z 1997 r. wprowadził deklarację o umacnianiu spójności i ochrony środowiska naturalnego, przy uwzględnieniu zasady stałego rozwoju. W nowym traktacie uzupełniono treść art. 2. TUE o postanowienia, które zobowiązywały Wspólnotę do popierania harmonijnego, zrównoważonego i stałego rozwoju działalności gospodarczej oraz utrzymania wysokiego poziomu ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego. Następnie w Traktacie z Nicei z 2001 r. doprecyzowano treść art. 175. TWE, a Traktat z Lizbony z 2009 r. zmienił Traktat o Unii Europejskiej oraz Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską na Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFU) (wersja skonsolidowana Dz. Urz. UE z 2016 r. C 202/13, s. 1). Zgodnie z art. 191. ust. 1. TFU polityka Unii w dziedzinie środowiska naturalnego przyczynia się do osiągnięcia następujących celów: (1) zachowania, ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego, (2) ochrony zdrowia ludzkiego, (3) ostrożnego i racjonalnego wykorzystywania zasobów naturalnych oraz (4) promowania na płaszczyźnie międzynarodowej środków zmierzających do rozwiązywania regionalnych lub światowych problemów środowiska naturalnego, w szczególności zwalczania zmian klimatu. Cele te można traktować jednocześnie jako cele bezpieczeństwa ekologicznego. W obecnych warunkach funkcjonowania UE punktem wyjścia do ustalenia podmiotowego zakresu bezpieczeństwa ekologicznego może być Karta praw

podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE. C.07.303.1), która została uchwalona 7 grudnia 2000 r. podczas szczytu Rady Europejskiej w Nicei. Zgodnie z art. 6. Karty każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, w tym ekologicznego. Według treści art. 37. zaś wysoki poziom ochrony środowiska i poprawa jego jakości muszą być zintegrowane z politykami Unii i zapewnione zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju (zob. S. Hamburga, M. Muszyński, *Karta praw podstawowych z komentarzem*, Bielsko-Biała 2001).

W UE jednym z najlepiej rozwiniętych działów unijnej polityki ochrony środowiska jest ochrona zasobów wodnych. Głównym instrumentem unijnej polityki w tej dziedzinie jest tzw. ramowa dyrektywa wodna (RDW) (Dz. Urz. WE L 327 z 12 grudnia 2000 r., s. 1), która traktuje wody nie tylko jako część systemu gospodarczego, lecz przede wszystkim jako czynnik tworzący siedliska, których stan zależy od działań podejmowanych na obszarze całej zlewni. Głównymi celami polityki wodnej w UE są: (a) ochrona i poprawa warunków, a gdy to niemożliwe, utrzymanie obecnego stanu ekosystemów wodnych, a także lądowych i podmokłych bezpośrednio uzależnionych od ekosystemów wodnych; (b) propagowanie zrównoważonego korzystania z wody opartego na długoterminowej ochronie zasobów wodnych; (c) podejmowanie przedsięwzięć mających na celu poprawę stanu czystości środowiska wodnego, które powinny prowadzić do ograniczenia emisji i zrzutów substancji szczególnie niebezpiecznych, a w dalszej perspektywie do eliminowania tego typu działalności; (d) stopniowe ograniczanie zanieczyszczenia wód podziemnych i zapobieganie ich dalszej degradacji oraz (e) dążenie do zmniejszenia skutków powodzi i suszy. Najważniejszymi natomiast elementami RDW są: (a) kompleksowe podejście do ochrony wszystkich wód powierzchniowych i podziemnych, (b) cel zakładający osiągnięcie dobrego stanu wód do 2015 r., (c) łączne podejście dotyczące regulacji emisji i standardów jakościowych wody oraz stopniowego eliminowania substancji szczególnie niebezpiecznych oraz (d) instrumenty ekonomiczne, tj. analiza ekonomiczna oraz zwrot kosztów za usługi wodne, a także zaangażowanie społeczeństwa oraz użytkowników wody (zob. J. Ciechanowicz-McLean, *Wpływ ramowej dyrektywy wodnej na bezpieczeństwo ekologiczne Morza Bałtyckiego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, nr 32, s. 85–97).

Polityka ekologiczna UE dotycząca ochrony powietrza atmosferycznego jest głównie skierowana na eliminację różnych typów zanieczyszczeń pochodzących z wielu różnych źródeł, zarówno stacjonarnych, jak i mobilnych. Unijne prawodawstwo dotyczące ochrony powietrza: (a) ustala minimalne normy jakości powietrza oraz zobowiązuje do podejmowania działań zaradczych w przypadku, gdy dochodzi do przekraczania tych norm; (b) wprowadza obowiązek monitoringu wybranych substancji zanieczyszczających u źródeł emisji; (c) wprowadza normy dopuszczalnej emisji dla źródeł mobilnych oraz standardy jakości paliw; (d) dąży do harmonizacji metod pomiaru stężenia zanieczyszczeń i strategii monitoringu jakości powietrza krajów członkowskich oraz (e) nakazuje zapewnić dostęp do informacji o jakości powietrza opinii publicznej i wszystkim zainteresowanym stronom. Obecnie obowiązującym aktem prawnym UE regulującym ochronę powietrza jest Dyrektywa 2008/50/WE w sprawie jakości powietrza i czystszy powietrza dla Europy (CAFE) (Dz. Urz. UE L 152 z 11 czerwca 2008 r., s. 1). Celem dyrektywy jest wzmocnienie przepisów dotyczących wdrażania planów i programów, mających na celu osiągnięcie założonych parametrów jakości powietrza. Państwa członkowskie zobowiązane są do kontroli jakości powietrza w strefach i aglomeracjach. W przypadku gdy w określonej strefie lub aglomeracji poziomy zawartości zanieczyszczeń w powietrzu jednej lub kilku substancji przekraczają wartości dopuszczalne, państwa członkowskie zobowiązane są do opracowania planów ochrony powietrza zapewniających dotrzymanie stężeń zanieczyszczeń w dopuszczalnych granicach (zob. Z. Bukowski, *Prawo ochrony środowiska Unii Europejskiej*, Warszawa 2007, M.M. Kenig-Witkowska, *Prawo środowiska Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2005).

Najważniejszym natomiast aktem prawnym UE regulującym ochronę gleb jest Dyrektywa 2010/75/UE w sprawie emisji przemysłowych (IED) (Dz. Urz. UE L 334 z 17 grudnia 2010 r.). Jej celem jest ochrona gleby oraz wód podziemnych przed zanieczyszczeniami. Nowością jest ujmowanie problematyki ochrony gleby łącznie z ochroną wód podziemnych, prawodawca unijny dostrzega bowiem ścisły związek pomiędzy tymi dwoma elementami środowiska. Instrumenty ochrony gleby traktowane są więc w dyrektywie IED jako instrumenty ochrony wód podziemnych. Istotnym instrumentem ochrony gleb jest monitoring stanu gleby i wód

podziemnych, który ma być prowadzony okresowo, co najmniej raz na pięć lat w przypadku wód podziemnych i raz na 10 lat w przypadku gleby, chyba że takie monitorowanie opiera się na systematycznej ocenie ryzyka skażenia. Kolejnym instrumentem prawnym jest sprawozdanie bazowe, które jest zgodnie z art. 3. pkt 19. dyrektywy IED, informacją dotyczącą stanu skażenia gleby i wód podziemnych substancjami stwarzającymi zagrożenie. Ma ono stanowić punkt odniesienia do oceny stanu nieruchomości po ostatecznym zakończeniu działalności przez operatora. W przypadku stwierdzenia, że działalność instalacji spowodowała znaczące zanieczyszczenie gleby lub wód podziemnych określonymi substancjami stwarzającymi zagrożenie, operator ma być zobowiązany do podjęcia działań naprawczych, mających na celu doprowadzenie gleby i wód podziemnych do stanu wynikającego ze sprawozdania. Sprawozdanie bazowe winno zawierać informacje niezbędne do ustalenia stanu zanieczyszczenia gleby i wód podziemnych, aby możliwe było wykonanie ilościowego porównania ze stanem po zakończeniu działalności (zob. D. Chojnacki, *Ochrona gleby w dyrektywie IED. Prawo. Ochrona gleby*. „Ecomanager” 2011, nr 10, J. Kostecki, R. Fruzińska, *Ochrona gleb w świetle prawa krajowego i europejskiego*. „Inżynieria Środowiska” 2012, nr 26, s. 5–14).

Prawna ochrona zasobów środowiska w Polsce

Jednym z ważnych dokumentów uwzględniających działania zwiększające bezpieczeństwo ekologiczne w Polsce jest Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, opracowywanym i zatwierdzanym na podstawie art. 6. ust. 1. i art. 4a ust. 1. Ustawy z 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (DzU z 2012 r., poz. 461. ze zm.). Strategia w sposób całościowy ujmuje zagadnienia bezpieczeństwa narodowego oraz wskazuje optymalne sposoby wykorzystania na potrzeby bezpieczeństwa wszystkich zasobów pozostających w dyspozycji państwa w sferze obronnej, ochronnej, społecznej i gospodarczej. Działania zapewniające bezpieczeństwo ekologiczne będą się koncentrowały na poprawie stanu środowiska, zachowaniu różnorodności biologicznej oraz adaptacji do zmian klimatu, w szczególności

poprzez uwzględnienie konieczności zapewnienia odpowiedniego poziomu inwestycji w źródła niskoemisyjne. W ramach ochrony środowiska kontynuowane będą działania na rzecz poprawy czystości powietrza, wód, gleb oraz właściwej gospodarki odpadami (Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2014, s. 41). Istotą istnienia i działania systemu bezpieczeństwa ekologicznego jest tworzenie warunków do zapobiegania lub przeciwdziałania potencjalnym i rzeczywistym sytuacjom powodującym zagrożenia środowiska przyrodniczego (naturalnego) kraju. Jego pierwszoplanowym celem działania zarówno w wymiarze krajowym, jak i regionalnym jest obrona i ochrona ludności, dóbr materialnych oraz elementów środowiska przed zagrożeniami i ich skutkami. Innym celem jest określenie ustaleń o charakterze normatywnym, regulacyjno-prewencyjnym, a nawet represyjnym (korzystanie ze środowiska, nakazy i ograniczenia, obowiązki, zakazy), przy czym świadome jest wyróżnienie motywu zachowawczego (prawo do nieskażonego środowiska), prewencyjnego (tworzenie stref ochronnych, w których obowiązują określone normy ochronne) i kształtującego (nakazy lub zakazy określonego zachowania się podmiotu). Fundamentalną jego funkcją jest zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego (środowiskowego) kraju, jako że stanowi on element procesu administrowania skupiającego organy administracji w sytuacji zwalczania skutków nadzwyczajnych zagrożeń (Sabak, Królikowski, 2002, s. 61–62).

Kolejnym istotnym dokumentem w zakresie bezpieczeństwa ekologicznego jest Polityka ekologiczna państwa na lata 2009–2012 z perspektywą do roku 2016 (Polityka ekologiczna państwa, Warszawa 2009). Obszarami zainteresowania polityki ekologicznej jest poprawa jakości środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego w następujących kwestiach: środowisko a zdrowie, jakość powietrza, ochrona wód, gospodarka odpadami, oddziaływanie hałasu i pól elektromagnetycznych oraz substancje chemiczne w środowisku. Wskazano w niej problemy ekologiczne o charakterze strategicznym, do których należą m.in. poprawa jakości wszystkich elementów środowiska, w tym powietrza, wody, gleby na całym terytorium kraju. Poprawa ta ma dotyczyć dalszej redukcji emisji zanieczyszczeń i zmniejszania innych uciążliwości (Ciechanowicz-McLean, 2016, s. 22–23). Zgodnie z Polityką ekologiczną państwa poziom bezpieczeństwa ekologicznego

łączy się także z problemem przeciwdziałania poważnym awariom przemysłowym. Do zapewnienia poprawy bezpieczeństwa ekologicznego Polityka ekologiczna wskazuje konieczność ścisłej współpracy Państwowej Inspekcji Sanitarnej z Inspekcją Ochrony Środowiska, w zakresie opracowania zasad analizy ryzyka zdrowotnego dla procedur związanych z dopuszczeniem inwestycji do realizacji czy też wspólnego prowadzenia akcji edukacyjno-szkoleniowych dla służb zakładów przemysłowych i pracowników administracji publicznej w zakresie zapobiegania awariom oraz skażeniom środowiska.

Obecnie podstawowe znaczenie do ustalenia zakresu instytucji prawnej bezpieczeństwa ekologicznego w systemie przepisów prawa ochrony środowiska ma ustawa Prawo ochrony środowiska z 27 kwietnia 2001 r. (poś) (DzU z 2016 r., poz. 672 ze zm.). Podstawowym celem uchwalenia tej ustawy było przede wszystkim określenie zadań dla organów administracji publicznej, metod ich realizacji oraz funkcji państwa w zapewnieniu bezpieczeństwa ekologicznego. Taki sposób wyznaczenia zadań dla administracji publicznej w ochronie środowiska odpowiada postanowieniom aktów prawnych i dokumentów z tego zakresu w prawie polskim, jak również w prawie unijnym oraz w prawie wewnętrznym większości państw członkowskich. Ustawa ta wprowadziła do prawa polskiego postulowaną od dawna konstrukcję kompleksowej ochrony środowiska i stanowi podstawę prawną wyznaczającą zakres instytucji prawnej bezpieczeństwa ekologicznego (Górski, 2011, s. 10–16). Omawiana ustawa zawiera bowiem katalog zasad prawnych ochrony środowiska ustalających ramy treści bezpieczeństwa ekologicznego (Korzeniowski, 2012, s. 134–162). Główne zasady ochrony zasobów środowiska zostały określone w Tytule II *Ochrona zasobów środowiska* ustawy poś. Zgodnie z art. 82. cytowanej ustawy ochrona zasobów środowiska jest realizowana w szczególności poprzez: (1) określenie standardów jakości środowiska oraz kontrolę ich osiągania, a także podejmowanie działań służących ich nieprzekraczaniu lub przywracaniu oraz (2) ograniczanie emisji, na zasadach określonych w tytule III zatytułowanym *Przeciwdziałanie zanieczyszczeniom*. Ustawodawca w ustawie poś określił szczegółowe zasady ochrony zasobów środowiska, tj. wód, powietrza i gleby. Ochrona wód została uwzględniona w Dziale III w art. 97. poś, która polega na zapewnieniu ich jak najlepszej jakości,

w tym utrzymywanie ilości wody na poziomie zapewniającym ochronę równowagi biologicznej, w szczególności przez: (1) utrzymywanie jakości wód powyżej albo co najmniej na poziomie wymaganym w przepisach; (2) doprowadzanie jakości wód co najmniej do wymaganego przepisami poziomu, gdy nie jest on osiągnięty. Prawna ochrona powietrza zaś została uregulowana w Dziale II poś, gdzie zgodnie z art. 85. ochrona powietrza polega na zapewnieniu jak najlepszej jego jakości, w szczególności przez: (1) utrzymanie poziomów substancji w powietrzu poniżej dopuszczalnych dla nich poziomów lub co najmniej na tych poziomach; (2) zmniejszanie poziomów substancji w powietrzu co najmniej do dopuszczalnych, gdy nie są one dotrzymane, oraz (3) zmniejszanie i utrzymanie poziomów substancji w powietrzu poniżej poziomów docelowych albo poziomów celów długoterminowych lub co najmniej na tych poziomach. Z kolei prawna ochrona powierzchni ziemi i gleby została uregulowana w Dziale IV poś. Zgodnie z art. 101. niniejszej ustawy polega ona na: (1) racjonalnym gospodarowaniu; (2) zachowaniu funkcji środowiskowych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, w tym m.in.: (a) produkcji żywności oraz biomasy, (b) magazynowaniu, filtrowaniu i przekształcaniu składników odżywczych, substancji i wody, (c) podstaw rozwoju życia i różnorodności biologicznej, (d) źródła surowców, (e) rezerwuaru pierwiastka węgla, (f) zbioru dziedzictwa geologicznego, geomorfologicznego i archeologicznego; (3) zapobieganiu zanieczyszczeniu substancjami powodującymi ryzyko oraz na remediacji; (4) zachowaniu jak najlepszego stanu gleby poprzez zapobieganie: (a) erozji wodnej i wietrznej, (b) spadkowi zawartości próchnicy glebowej, (c) zagęszczaniu, przez co rozumie się wzrost gęstości objętościowej i zmniejszanie porowatości gleby, (d) zasoleniu na skutek gromadzenia się w glebie soli rozpuszczalnych, (e) działaniom powodującym zakwaszanie; (5) minimalizacji stopnia i łagodzeniu skutków zasklepienia gleby poprzez: (a) ograniczanie do niezbędnego minimum powierzchni gleby objętej zabudową, (b) zachowywanie lub tworzenie powierzchni biologicznie czynnych gleby, zdolnych do łagodzenia degradującego działania terenów zabudowanych i zanieczyszczeń środowiska; (6) zapobieganiu ruchom masywnym ziemi i ich skutkom; (7) przeciwdziałaniu niekorzystnym zmianom naturalnego ukształtowania powierzchni ziemi polegającym na: (a) ograniczaniu tworzenia, powstałych w wyniku przemieszczania lub usuwania mas

ziemnych i skalnych oraz odpadów wydobywczych, wykopów, wyrobisk, nasypów i zwałowisk, (b) zapobieganiu niszczeniu gleby, w tym mieszaniu jej poziomów genetycznych, które nie wynika z uprawy gruntów ornych, (c) zapobieganiu niszczenia pokrycia terenu roślinnością i ograniczaniu go, (d) zapewnieniu racjonalnego wykorzystania przemieszczanych lub usuwanych mas ziemnych i skalnych, (e) zapewnieniu racjonalnego wykorzystania warstwy próchnicznej gleb, głównie w kierunku odtworzenia i ulepszenia gleb, (f) ponownym kształtowaniu funkcji lub przygotowaniu do pełnienia nowych funkcji terenów, na których występuje niekorzystne przekształcenie naturalnego ukształtowania powierzchni ziemi.

Podsumowanie

Bezpieczeństwo ekologiczne jest bez wątpienia podstawową potrzebą każdego człowieka. Zasoby środowiska, takie jak wody, powietrze i gleby, a tym samym żywność są bowiem niezbędne do jego funkcjonowania i działalności gospodarczej. Jednocześnie jego działalność niestety przyczynia się do ich degradacji i zanieczyszczenia, przez co ich dostępność i jakość jest znacznie ograniczona. Dlatego kompleksowa ochrona zasobów środowiska na poziomie międzynarodowym, unijnym i krajowym jest podstawowym warunkiem zapewnienia bezpieczeństwa w danym państwie. Nadmienić należy, iż istnieje tutaj relacja pomiędzy tymi ustawodawstwami, według S. Kozłowskiego bowiem bezpieczeństwo ekologiczne państwa zależy od sposobu, w jakim realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju znajduje w nim praktyczny wymiar, czyli od polityki ekologicznej tak państwa, jak i Unii Europejskiej oraz od ich strategii zrównoważonego rozwoju na świecie. Normy te bowiem kształtują koncepcję ochrony środowiska, a tym samym powinny wpływać na zwiększenie jego bezpieczeństwa ekologicznego (Kozłowski, 2005). Zatem relacja pomiędzy ustawodawstwami krajowym i międzynarodowym a bezpieczeństwem ekologicznym państwa zależy od użytkowania i ochrony zasobów środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju zawartą w polityce ekologicznej tak państwa, jak i Unii Europejskiej oraz od strategii zrównoważonego rozwoju na poziomie międzynarodowym.

Bibliografia

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Warszawa 2012.
- Bar M., Bukowski Z., Jendroška J., Jerzmański J., Urban S., *Leksykon prawa ochrony środowiska*. Warszawa 2012.
- Bukowski Z., *Prawo międzynarodowe a ochrona środowiska*. Toruń 2005.
- Bukowski Z., *Prawo ochrony środowiska Unii Europejskiej*. Warszawa 2007.
- Chojnacki D., *Ochrona gleby w dyrektywie IED. Prawo. Ochrona gleby*. „Ecomanager 2011”, nr 10, dostęp: https://www.dzp.pl/files/Art/Ochrona_gleby_w_dyrektywie_IED.pdf
- Ciechanowicz-McLean J. (red.), *Leksykon ochrony środowiska*. Warszawa 2009.
- Ciechanowicz-McLean J., *Wpływ ramowej dyrektywy wodnej na bezpieczeństwo ekologiczne Morza Bałtyckiego*. „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, nr 32, s. 85–97.
- Ciechanowicz-McLean J., *Prawo ochrony klimatu*. Warszawa 2016.
- Ciszek M., *Bezpieczeństwo biologiczne w aspekcie zagrożeń ekologicznych oraz jako autonomiczny nurt bezpieczeństwa narodowego*. „Doctrina Studia Społeczno-Polityczne” 2010, nr 7, s. 15–22.
- Górski M., *Zadania samorządu terytorialnego w dziedzinie ochrony środowiska a nowy podział kompetencji terenowych organów administracji publicznej*. Warszawa 1998.
- Górski M., *Wprowadzenie. Ogólna charakterystyka ustawy – Prawo ochrony środowiska i jej miejsca w systemie przepisów o ochronie środowiska*, [w:] *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, M. Górski, M. Pchalek, W. Radecki, J. Jerzmański, M. Bar, S. Urban, J. Jendroška (red.). Warszawa 2011.
- Hambura S., Muszyński M., *Karta praw podstawowych z komentarzem*. Bielsko-Biała 2001.
- Hull Z., *Bezpieczeństwo ekologiczne* [w:] *Słownik bioetyki, biopolityki i ekofilozofii*. Warszawa 2008.
- Keating M., *Szczyt Ziemi. Globalny program działań*. Warszawa 1994.
- Kenig-Witkowska M.M., *Międzynarodowe prawo środowiska*. Warszawa 2009.
- Kenig-Witkowska M.M., *Prawo środowiska Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*. Warszawa 2005.
- Kielin J., *Bezpieczeństwo ekologiczne w ramach realizacji europejskiej i polskiej polityki ochrony środowiska*. „Krytyka Prawa” 2009, nr 9, s. 243–272.
- Korzeniowski P., *Bezpieczeństwo ekologiczne jako instytucja prawna ochrony*. Łódź 2012.
- Kostecki J., Fruzińska R., *Ochrona gleb w świetle prawa krajowego i europejskiego*. „Inżynieria Środowiska” 2012, nr 26, s. 5–14.
- Kozłowski S., *Ekorozwój Wyzwanie XXI wieku*. Warszawa 2000.

- Lisicka H., *Polityka ochrony środowiska w polityce państwa* [w:] *Polityka ekologiczna III Rzeczypospolitej*, A. Papuziński (red.). Bydgoszcz 2000.
- Machińska H., *Ochrona Środowiska* [w:] *Prawo Unii Europejskiej. Prawo materialne i polityki*, J. Barcz (red.). Warszawa 2005.
- Muszyńska-Kurnik M., *Europejska współpraca ekologiczna*. Warszawa 2003.
- Paczuski R., *Ochrona środowiska w polskiej Konstytucji z dnia 2 kwietnia 1997 roku* [w:] *Księga pamiątkowa profesora Eugeniusza Ochendowskiego*. Toruń 1999.
- Paluch J., Pulikowski K., Trybała M., *Ochrona wód i gleb*. Wrocław 2001.
- Pietraś M., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie*. Lublin 2000.
- Piontek F., *Ekonomia a rozwój zrównoważony. Teoria i kształcenie*. Białystok 2001.
- Pokruszyński J., *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka*. Józefów 2007.
- Pyć D., *Prawo zrównoważonego rozwoju*. Gdańsk 2006.
- Pyłka-Gutowska E., *Ekologia z ochroną środowiska*. Warszawa 2004.
- Rakoczy B., *Ograniczenie praw i wolności jednostki ze względu na ochronę środowiska w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*. Toruń 2006.
- Sabak Z., Królikowski J., *Ocena zagrożeń bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa 2002.
- Skrzypski J., *Hydrosfera – źródła i rodzaje zanieczyszczeń, sposoby jej ochrony* [w:] *Ekologia. Jej związki z różnymi dziedzinami wiedzy*, J. Kurnatowska (red.). Warszawa–Łódź 1997.
- Szymańska U., Zębek E., *Ochrona środowiska naturalnego jako interdyscyplinarna dziedzina wiedzy*. Olsztyn 2014.
- Zakrzewski S.F., *Podstawy toksykologii środowiska*. Warszawa 1995.
- Uchwała Konferencji Sztokholmskiej z 14.06.1972 r., dotycząca naturalnego środowiska człowieka; powoływana dalej jako deklaracja sztokholmska, dostęp z: <http://www.stosunki.pl/sites/default/files/images/Deklaracja%20Sztokholmska.pdf>.
- Traktat o Unii Europejskiej (Traktat z Maastricht) z 7 lutego 1992 r. (DzU z 2004 r., nr 90, poz. 864/30 ze zm.).
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz. Urz. UE z 2016 r. C 202, s. 1).
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z 7 grudnia 2000 r (Dz. Urz. UE. C.07.303.1).
- Dyrektywa 2000/60/WE z 23 października 2000 r. ustanawiająca ramy wspólnotowego działania w dziedzinie polityki wodnej (Dz. Urz. WE L 327 z 12 grudnia 2000 r., s. 1).
- Dyrektywa 2008/50/WE w sprawie jakości powietrza i czystszyego powietrza dla Europy (Dz. Urz. UE L 152 z 11 czerwca 2008 r., s. 1).
- Dyrektywa 2010/75/UE w sprawie emisji przemysłowych (Dz. Urz. UE L 334 z 17 grudnia 2010 r.).

Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. (DzU z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.).
Ustawa z 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (DzU z 2012 r., poz. 461. ze zm.).
Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (DzU z 2016 r., poz. 672. ze zm.).
Ustawa z 18 lipca 2001 r. – Prawo wodne (DzU z 2015 r., poz. 469. ze zm.).
Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2014.
Polityka ekologiczna państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016, http://www.mos.gov.pl/2aktualnosci/informacje_rp/PEPmk.pdf (26.03.2009).